

Ижодкор таржимаи ҳоли туғилган ёки вафот этган йилдангина, асарларининг ёзилган санаси ёки қандайдир мукофотлар олганига оид маълумотлардангина иборат бўлса, бундай «тарих», бундай биография анча жўн, зерикарли ва ҳатто бадий ижод жараёнидан, ижодкор руҳиятидан ўзилган бўлади. Негаки, ёзувчи-шоир ҳаётидаги энг майда воқеа-ҳодисалар ҳам баъзида унинг асарларида руҳий-психологик суратда зўхур бўлади. Дунё адабиётшунослигида бадий асарга ижодкорнинг яшаш тарзи, шароити, муҳити, ишқий саргузаштлари, эътиқодий таянчлари, ҳаётида кечган турли ҳодисалар, кундаликлари ва шу каби бир қанча ўнсурлар призмасидан қарайдиган биографик метод кўпинча муваффақиятга эришиб, ўз натижаларида камалакнинг етти рангини жо қилади.

Жулқунбойнинг Масковга жўнаши

Таассуфки, бизда бадий асар моҳияти билан бевосита боғлиқ ҳодиса – таржимаи ҳолни тавсиф этиш ёки бирор бир адибнинг ижодий портретини ёзиш ҳали шу кунга доғдур оддий хронологик маълумотлар қайдидан кўп ҳам юқори кўтарилгани йўқ.

Адабиётшуносликда Абдулла Қодирийга оид тадқиқотлар кўп. Гарчанд қодирийшуносликда «Отам ҳақида», «Қодирийнинг сўнгги кунлари», «Қатлнома» сингари биографик йўсинда ёзилган китоблар мавжуд бўлса-да, улуғ адиб ҳаётининг кўпгина саҳифалари яхши маълум эмас: чалкаш фактлар, ғайримантикий талқинлар учрайди.

Абдулла Қодирий отилган, Абдулла Қодирий «халқ душмани» сифатида судланган, сал илгари «аксиланқилбий ҳаракат» қилганликда айбланиб ҳам қамалган; Абдулла Қодирий Масковда ўқиган...

Мақола мавзуси учун шу нуқта, шу охириг жумла муҳим.

60-йиллари ёзилган айрим адабиётларда адибнинг ўқиш даври 1925-1926 саналари билан кўрсатилади. Шунингдек, 1990 йили олий ўқув юртлари талабаларига мўлжаллаб чиқарилган адабиёт тарихи дарслигида ҳам айна сана такрорланади. Ҳолбуки, адибнинг «Кичик асарлар»ига кирган «Таржимаи ҳоли»да ҳам, шу манбага суяниб ёзилган Ҳабибулла Қодирийнинг «Отам ҳақида» китобида ҳам адиб ҳаёти ва ижодининг Масков даври 1924-1925

йил экани тўғри қайд этилади.

Ҳ.Қодирийнинг «иккита ўн икки вақрақли, кўк муқовали тўла консект дафтар»дан ўқиб олган («Отам ҳақида», 50-бет) ва хотирасида қайта тиклаб ёзган тахминий маълумотларидан бошқа, афсуски, Абдулла Қодирийнинг таълим-таҳсили хусусида тафсилый маълумот йўқ.

Ўқиш-ўрганишга ихлос, хоҳиш ҳар кимда бўлиши табиий. Жумладан, таниқли ёзувчи бўлиб етишганларда ҳам. Бироқ қалам учидан келадиган даромад эвазига кун кечирадиган ижодкор зотиға бу борада доим иқтисодий масала оғир муаммо бўлиб келган.

Хўш, улуғ адибимиз Абдулла Қодирий Масковга қайси маблағ ҳисобидан кетган эди? Фикримизча, «Туркистон» газетасининг 1924 йил 15-сонидан ўқиб, кўчириб олганимиз куйидаги мухтасар хабар шу саволға жавоб бўлади, адиб биографиясининг қоронғу бир саҳифасига ойдинлик киритади. «Тақдир этарлик бир иш» деб номланган хабар-мақола муаллифи Шокирбеков фамилияли киши шундай ёзган: «Эски шаҳар вақф бўлинмаси Жулқунбойни ўз таъминотиға олиб, Масковга ўқушқа юборди. Жўнатиш олдида беш ойлик маошини қўлиға нақд беруб, бир ойлик мукофот ҳам берди. Иқтисодий идораларимизнинг шундай қадр қилиб қилғон ҳимматлариға офарин деймиз ва ўртоғимиз Жулқунбойға муваффақият тилаб, ўзи узоқ кетса ҳам, қаламининг яқинда туришини умид қиламиз».

Бор гап шу. Демак, Абдулла Қодирий «эски шаҳар вақф бўлинмаси» ҳисобидан, унинг иқтисодий ёрдами билан Масковга ўқишға кетади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Туркистонда илгаридан фаолият кўрсатиб келадиган вақфлар 1923 йили Туркистон шўролар жумҳурияти ижроқўмининг 173-сонли декрети билан маориф комиссарлиги таркибига киритилади. Бу иқтисодий ташкилот тар-

Ҳикмат

Ёзувчи турмушни ҳар тарафлама ўрганиши, бунинг учун унинг ҳар соҳаларидан хабардор бўлиши керак. Қисман бошимдан кечирганларим менинг ёзувчи бўлишимда катта рол ўйнаган.

Абдулла ҚОДИРИЙ

Абдулла Қодирий таваллудининг 125 йиллигига

кибида иккита – диний ҳамда маданий ва маориф ишларига белгиланган вақфлар иш юритади. Айни вақфлар, шунингдек, «Қўмак» ва «Нашри мо-риф» хайрия уюшмаларининг ёрда-мида ўша йиллари Русияда беш юздан ортиқ, Германияда юзга яқин, Бокуда ўттиз бешта ўқувчи таҳсил олади. Қола-верса, Абдулла Қодирийнинг Масковда ўқишининг харажатларини ўз зимма-сига олган вақф идорасида ёзувчининг кўнглига яқин Ҳожи Зуфарий, Мунав-вар Қори, Заҳриддин Аълам каби ҳам-маслак кишилар ишлар эди. Воқеан, Шокирбековнинг тилагига, «Муштум»га берилган ваъдага кўра Жулқунбой «ўзи узоқ кетса ҳам», юрт матбуотида «қала-мининг яқин туриши»нинг имконини топди. Хат йўсинида мақолалар юбо-риб турди. Жулқунбойнинг Масковдан туриб ёзган битикларида ёлғизланиш, бегонасираш, муҳитга кўника олмас-ликка ўхшаш кайфият сезилади. Айни чоғда, у ерга ўқишга борганлар ҳоли-дан, бекорчилигидан, олифтагарчили-гидан муштумона шевада ёзади. «Бу ер-даги болалар аҳволларидан сўрасалар, алҳамдулиллоҳ, улар ҳам ўйнаб-кулиб юрийдилар. Субҳи шом, балки аладда-вом таҳсили улум кўйидадирлар. Аммо болаларингиз орасида беғоя ва беа-мал ошиқ ўйнаб, ит уриштириб, кўй-нак-иштон йиртиб юрганлари йўқ, деб айта олмасам ҳам, лекин бор дейишга ҳам тилим бормайди...».

Жулқунбой шу зайл қалам суради. Чамаси баъзи ўқувчи-талабалар таҳ-силидан кўнгли тўлмайди, маърифат тилагига келган айрим ёшлар маржа-ларни етаклаб, бузғунчилик кўчала-рига киради: эҳтимол, киядиган кун-далик кийими ёки соқол-мўйлови би-лан ташқи қиёфасини ўзгартирар, аммо миллат қайғусида, миллий фикрда ўзга-риш кўрилмайди. Шунингдек, она кўк-сини қўмсаб тургувчи, она сути оғзи-дан кетмаган, жиддий қилиб айтганда, миллатга хизмат нелигини англамаган, фикран етилмаган гўдак – болалар ҳам

ўқишга юборилганки, бунинг фойда-сидан зарари кўп. Бундай қуруқ исроф учун куюниб ёзилган сатрлар «Миллий ашулачимиз фалончи Италияда ўқиб қайтдимиз?» номли пичингда ҳам кўри-нади...

Жулқунбой Масковдан йўллаган «Тўртинчи хат»ининг «Қари қиз пе-шонанга йиғла!» деган жойида ёзади: «Оғзимни қапа-қапа очиб, рутубат микробларидан уч-тўрт юзини наҳорга танаввул қилгач, устидан «қир-қир» қилиб йўталиб ҳам қўйдим. Баъда-зон юзимни қиблага қаратиб, Масков-нинг шундай болонининг еридан уй олиб, менга ўхшагон нимжонларни рамақижонлик даражасига етказишга таважжуҳ қилгон ваколатхонамиз ҳақида дуойи холис учун кўлимни оч-дим...». Хуллас, илм талабида юрган баъзи кимсаларнинг яшаш шароити ҳам кўнгилдагидек эмас; оғир шароит-га, етар-етмас таъминотга тоқат қилиб, илм олиш учун ҳазрати «Айюб Собир»-нинг сабрлари лозим. Абдулла Қоди-рий Масковдалиги пайтида бу каби ҳолатларни ўз кўзи билан кўрди; шу-нинг ичида яшади ва «Муштум»га ҳан-гома, пичинг, тажохили орифона йў-синида ёзиб, журнал сипоришларини қондирди. Албатта, хизматидан атайин рухсат олган ёзувчининг нияти «уч-тўрт йил илмий муассасаларда бўлмак эди». Аммо...

Зид фикр давоми учун далил: «Масковдан 1925 йилнинг июнь ойи-да ёзги таътилга Тошкентга қайтдим. 25-26 йилнинг таҳсилига Масковга бора-ман, деб тайёрлангон вақтимда Алимов мени олиб қолди...». (Демак, адабнинг ўқишда юрган даври роппа-роса бир йилга –1924 йил июнидан 1925 йил июнь ойларига тўғри келади). Қизил мат-буот арбоби Комилжон Алимов, эҳти-мол, Абдулла Қодирийни матбуотда бирга ҳамкорлик қилиш таклифи билан «олиб қолган»дир. Иккинчидан, кейин-чалик ёзувчи ижодининг қора нуқта-лари ўлароқ ёдга олиниб, танқид этил-ган «Масков хатлари» ҳаммага ҳам хуш ёқаверган бўлмаса керак. Негаки, унда ҳақиқатни кулгили йўлда айтиш, мавжуд ижтимоий, адабий ҳаётга, маданий-маъ-рифий таълим тадбирлари жараёнига нисбатан танқидий руҳ кучли эди. Шу-ниси ибратлики, Абдулла Қодирий ўзгача бир муҳитда ҳам ўз услубига, ўз қаламига содиқ қолади: руҳиятидаги тирик назар, уйғоқ қалб ўз маншаъидан асло узоқ кет-мади. Шу маънода, Абдулла Қодирий ҳа-ёти ва ижодининг Масков даври ҳозирги мавжуд саёз талқинларга нисбатан – да-лиллар асосида – анча чуқурроқ ва те-ранроқ тадқиқ этилиши лозим.

Баҳодир КАРИМ,
адабиётшунос